

İnsana Manevi-Psikolojik Yaklaşım*

ÖZNUR ÖZDOĞAN
Doç. Dr., Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi
e-posta: mutluluguseciyorum@yahoo.com

abstract

Psychological And Spiritual Approach to the Human Being. The sacred hadith “The man who knows himself knows his God” has a great effect on establishment and development psychology of religion in our country. The aim of this study is to synthesize the human understanding of theological discipline, Anatolian culture and psychology. This study also aims to help ourselves gain a sort of self awareness. The main question of this study can be expressed as “what kind of an existence human has” (what kind of a creature human is ?) As an expansion of this topic, following questions will be answered in this study:

- 1.How does the Creator describe human in Quran?
- 2.How does The Prophet Muhammed describe human?
- 4.How does Anatolian culture describe human ?
- 5.How does science of psychology describe human?

The psychology is a science in which the psyche-nefs is investigated. For many years, transpersonal dimension and ultra-self nature of human have been neglected by psychology. For that reason, we can say that the main mission of psychology of religion is to accomplish a more holistic understanding of human by taking the transperonel dimension of human into consideration in the attempts to describe a human nature).

key words

Understanding of Human Being; Spiritual, Psychological, cultural philosophical approach

GİRİŞ

Din Psikolojisi biliminin ülkemizde kurulması ve gelişmesinde “Kendini Bilen Rabbini Bilir” kutsi hadisi etkili olmuştur. Bu çalışmanın amacı ilahi öğretinin, Anadolu kültürünün, felsefenin ve psikoloji biliminin insana bakışı-

* Bu çalışma 2008-2009 Öğretim yılı Yüksek Lisans ve Doktora öğrencileriyle birlikte gerçekleştirilen araştırmanın ürünüdür.

nı sentezlemek ve böylece kendimizi tanımaya yardımcı olmaktır. Çalışmada ana soru “insan nasıl bir varlıktır” şeklinde ifade edilebilir. Bu sorunun açılımı olarak araştırmada şu sorulara cevap aranacaktır:

1. Yaratan Kuranı Kerim de insanı nasıl anlatıyor?
2. Hz. Muhammed insanı nasıl anlatıyor?
3. Anadolu kültürü insanı nasıl anlatıyor?
4. Psikoloji bilimi insanı nasıl anlatıyor?

A. İnsan Kelimesinin Sözlük Anlamı

İnsan; “ü-n-s” kökünden gelen ve temiz, sempatik, hoş, güzel, vefakar, gerçek dost, ekin ekilmedik yer, alışmak, uyum sağlamak anlamlarına gelmektedir.¹ *Deri*, *kabuk* gibi anlamlara gelen *beşer*, tek ya da çok, kadın ya da erkek insan türünü ifâde etmektedir.² Aynı kökten türeyen *büşrâ* kelimesi ise müjde anlamına gelmektedir.³

B. İnsan Doğası: Yaratılış Olarak İnsan

Kuran-ı Kerime göre insan Allah'ın yeryüzündeki halifesidir⁴, dolayısıyla bütün varlıklara ve yeryüzüne karşı sorumludur. Her insan diğerlerinden farklıdır ve kendine özgü özellikleri bakımından da tekdir. Hiçbir insan diğerinin aynı değildir.⁵ İnsan diğer varlıklara nazaran mükemmel bir yaratılışa sahiptir. Allah'ın sıfatlarından yansımalar taşımaktadır. Varlık âlemi içinde Allah'ın isimlerinin tecelli ettiği biricik varlık insandır.

Kur'an'da insanın ilahî bir yönünün bulunduğunu vurgulayan ayetler olduğu gibi, eksikliğini, yetersizliğini, isyankârlığını, nankörlüğünü, zayıflığını vs. vurgulayan ayetler de vardır. İnsan evren içerisindeki şerefli bir konuma sahip fakat Allah'a karşı sonsuz kuldur.

İnsana yüklenen görevi; yani yeryüzünde ahlaka dayalı bir sosyal düzen kurma görevini Kur'an “emanet” olarak ifade etmiştir.⁶ Bu görevi Allah, göklere ve dağlara teklif ettiği halde, bunun yükünden çekinerek kabul etmemiş, ama insan kabul etmiştir. İnsanın yüklendiği bu emaneti anlamlı kılan hürriyeti, onun olumlu ve olumsuz güçlerle (yetenekler ve zaafırlar) donatıl-

1 İlhan Kutluer, İslam Ansiklopedisi, 'İnsan' Md, TDV yay.cilt.22: Sarı, Mevlüt, Mevarid, 'insan' md,

2 İngilizce varolmak anlamına gelen 'existence' kelimesi kabuğundan soyunmak anlamına gelmektedir.

3 İbn Manzur, *Lisan-ul- Arab*, I/ s. 147.

4 Bakara 2/30

5 İsrâ 17/84

6 Ahzab 33/ 72. bkz. *Fazlur Rahman, Ana Konularıyla Kuran*, Ankara Okulu Yay.Ankara 2007, s. 51.

miş olmasının sonucudur. İnsanda bu iki zıt kutbun potansiyel olarak iç içe bulunması⁷ onun yeryüzündeki serüveni açısından kaçınılmazdır. Bu iki yönden hangisini seçeceği tamamen kendisine kalmıştır. İlahi yönlendirme bu noktada sadece yol gösterme düzeyindedir.⁸ İnsan asli tabiatını Allah'ın yarattığı şekilde sağlam korur. Bu fitrat değiştirilemez ama geçici olarak düzeni bozulabilir.⁹ Tövbe bu temel anlayışa dayalıdır. İnsan hata yapabilir ama tövbeyle asli yaratılışına, doğasına özüne döner. Bu öz yapı hep varolur.¹⁰ Fromm' a göre, insanın yüreği katılaşabilir, ama hiçbir zaman insanlık dışı olamaz. Her zaman insan yüreği olarak kalır. Hepimiz insan olarak doğmakla belirlenmişizdir; bu yüzden de sonu gelmeyen seçimler yapmak göreviyle yükümlüyüz.¹¹

İnsan, Allah'ın en güzel biçimde yarattığı¹², üstün kıldığı¹³ melekleri ona secde ettirdiği¹⁴, ilim sahibi olabilecek kapasiteyle donattığı¹⁵, kainatı hizmetine sunduğu¹⁶ bir varlıktır. Allah, “insana ruhunu üflediğini”¹⁷ buyurmaktadır. Buradaki “ruh” kelimesi “nefs” değildir. Aslında insanda hayat özelliği taşıyan ve düşünce, sevgi gibi insandaki özelliklerin merkezi olan “Ruh” tur. Nitekim bu “ruh”un mahiyeti sorulduğunda “ruh Rabbimin ermindendir. Size onun hakkında çok az bilgi verilmiştir”¹⁸ diye cevap verilmektedir. Bektaşî literatüründe ruh, nefes ve şuur anlamlarına da gelmektedir. Bu nedenle, “Ona ruhumdan üfledim” cümlesinin bir yorumu da, “Onu Tanrısal şuura erıştirdim” olarak alınır. Bu nedendir ki insan şuurlu bir varlıktır.¹⁹

Şems suresi 1-7 ayetlerinde insanın doğası şöyle anlatılmaktadır:

“Güneşe ve kuşluk vaktindeki aydınlığına, güneşi takip ettiğinde aya, karanlığı giderdiğinde gündüze, varlıkları örttüğünde geceye, gökyüzüne ve onu bina edene, yere ve onu düzlük yapana, nefse ve onu düzgün biçimde şekillendirene, sonra ona kötülük duygusunu da, sakınip iyi olmayı da

7 Şems /7-9.

8 İnsan 76/ 2-3.

9 Rum 30/30.

10 Muhammed Fuat Abdalbaki, *El-Mucemul Mufehras li El Fazıl Kur'an*, ‘İnsan ve Nass’ madeleri, Darul marife-Beyrut-Lübnan, 1991.

11 Erich Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, 6. Basım, Payel Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 140.

12 Tin 95/4.

13 İsra 17/62 ,70.

14 Sad 38/72, Araf 7/11.

15 Bakara 2/31.

16 Bakara 2/29.

17 Hicr 15/29.

18 İsra, 17/85.

19 BelkisTemren, *Bektaşîliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu*, Ankara, 1994, s. 153.

ilham edene yemin ederim ki, nefisini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklerle daldıran da ziyan etmiştir.”

Mevdudî'ye göre; güneş ve ay, gece ve gündüz, yeryüzü ve gökyüzünün birbirinden farklı ve birbirine zıt olması gibi iyilik ile kötülük de birbirinden farklıdır.

Allah insana fitrî bir ilham aracılığıyla, şuuraltında bile olsa iyi ile kötü arasındaki farkı anlayabilecek, doğru ve yanlış, hayır ve şerri birbirinden ayırt edebilme hissini vermiştir.

İnsanın geleceği Allah'ın ona verdiği irade ve kararı kullanarak iyi ya da kötü eğilimlerden hangisini güçlendirip, hangisinden arınacağına bağlıdır; Eğer iyilik eğilimlerini güçlendirir, beslerse ve kötü eğilimlerden de nefisini temizlerse o zaman “felah” huzuru bulacaktır. Bunun tersine eğer nefsinin iyilik eğilimlerini bastırırsa, kötülük eğilimlerini ise serbest bırakır ve güçlendirirse “hüsrana”, başarısızlığa uğrayacaktır.

Fazlur Rahman ve Muhammed Esed nefis teriminin, benlik, kişilik ve insanın yönelimleri olarak tercüme edilebileceğini söylemektedirler.²⁰

İslâm filozoflarından Kindî ise “nefs” kavramını şöyle değerlendirir: “Nefs basit, şerefli ve yetkindir; değeri büyüktür. Güneş ışığının güneşten gelmesi gibi onun cevheri de Yaratıcı'dan gelmektedir. Yapısının şerefli oluşundan ve bedende açığa çıkan arzu ve öfke güçlerine zıt bir karaktere sahip bulunuşundan anlaşıldığı üzere bu nefis, cisimden bağımsız, ona aykırı; cevheri de ilâhî ve rûhânîdir. Çünkü öfke gücü bazen insanı tahrik ederek çok kötü işler yapmaya sevkeder; fakat nefis ona karşı koyar ve öfkenin yapmak istediğine engel olur veya tıpkı süvarinin sert başlı atı dizginle zaptettiği gibi, o da insanın kin ve intikam duygusuna kapılmasını önler.²¹

İbn Sina' ya göre nefis; ruh ve beden birlikteliğinden doğduğu için, hayvanî nefis ve rasyonel nefis olarak kendini göstermektedir. Nefsin mutluluğu bu yönlerden hangisini tercih edip, işbirliği yaptığına bağlıdır. Nefsin her iki yönü kendine ait kuvvet ve kabiliyetlere sahiptir. Hayvanî nefsin kabiliyetleri, motive edicilik ve algılayıcılıktır. Motive edici olan arzuya dönüktür, şehvete ve öfkeye dönük iki alt kabiliyete sahiptir.²² Rasyonel nefsin kabiliyetleri, eyleme yönlendirici ve bilişseldir. Bu pratik akıldır, insanın maharetlerinin ve sanatlarının ortaya çıkmasına kaynaklık etmektedir.²³

20 Fazlurrahman, a.g.e., s. 50.

21 Kindî, *Resail-il Kindî el-Felsefiyye*, (tah. Muhammed Abdül Hâdi Ebu Rîde), Dâru'l Fikri'l Arabî, Mısır 1950, s. 271.

22 İbn Sina, *Kitâbu'ş Şifâ*, Kahire, 1975, s. 33; *Kitâbü'n Necât*, Beyrut, 1985, s. 197-198.

23 Muhammed Nakip Attas, “İslâm'da Mutluluğun Anlamı ve Tecrübesi”, çev. Şaban Ali Düzgün, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 2, s. 95-112.

Elmalılı Hamdi Yazır ayetteki “*nefse ve ona ‘bir düzen içinde biçim verene’*” ifadesini şöyle yorumlamaktadır; insana akıl, düşünce ve mantık, hayal gücü, hafıza, temyiz gücü, karar verme gücü, irade kuvveti ve diğer pek çok kuvvetler bağışlanmıştır. Bu güçleriyle insan dünyada iş yapmaya muktedirdir. O Ezelî Yaratıcı ki: İnsanlığa büyük bir kabiliyet vermiş onu nice olgunlukları elde etmeğe kabiliyetli kılmıştır.

“Düzenleme” ifadesi, insanların kötü yaratılmadığı, iyi fitrat-doğa üzere yaratıldığını da göstermektedir. Yapısında hiçbir eğrilik ve eksiklik bırakılmamıştır ki doğru yola gitmesine engel olsun. Aynı konu Rum suresinde şöyle belirtilmiştir: “Sen yüzünü Allah’a, birleyici olarak doğruca din’e çevir. Allah’ın fitrat kanununa ki, insanları ona göre yaratmıştır. Allah’ın yaratması değiştirilemez. İşte doğru din odur. Fakat insanların çoğu bilmezler.”²⁴

“*Sonra ona fücürünü ve takvayı ilham edene andolsun.*”

Ayette ilham ettik ifadesi geçmektedir. Vahidi ye göre ilham, Yüce Allah’ın, kulunun kalbine birşeyi düşürmesi, koyması demektir.

Allah, kulunun kalbine birşey düşürdüğünde ise, onu ondan ayrılmaz hale getirir.

FÜCÛR, haktan sapmak, hak yolu yarıp düzeninden çıkarak kötülük ve isyana düşmektir; zina etmek, yalan söylemek, edepsizlik etmek anlamında kullanılır.

TAKVA fücürün zıddı olarak, erdemli olmanın, Allah’ın koruması altında fenalıktan sakınmanın ismidir.

“Denize baktığımızda incilerle taşlar bir aradadır” diyerek ünlü düşünür Mevlana insanın iç dünyasındaki bu iki boyuta dikkat çekmektedir. Ona göre insan büyük bir alemdir ve içinde her şey yazılıdır. Fakat karanlıklar ve perdeler bırakmaz ki içindeki ilmi okuyabilsin. Bu perdeler ve karanlıklar, dünyadaki türlü türlü meşguliyetler insanın dünya işlerinde aldığı çeşitli tedbirleri ve gönlün sonsuz arzularıdır. İnsan konuşan bir hayvandır, derler. Şu halde o iki şeyden müteşekkildir. Bu Dünya’da onun hayvanlık tarafının gıdası arzularıdır. Özünün, yani insanlık tarafının gıdası ise bilgi, hikmet ve Tanrı’nın cemâlidir.²⁵

İnsanın fitratı bu iki boyuta aşınadır. Yaratıcısı ona doğuştan iyi ve kötüyü ayırdetme yeteneği vermiştir. Aynı nokta farklı surelerde şöyle ifade edilmiştir: “Biz ona hayır ve şer olmak üzere iki yol gösterdik²⁶.” “Biz ona yolu gösterdik. Ya şükredici veya nankör olur.” “Ve gerçekten biz ona yolunu gösterdik. O ya şükredicidir ya inkar edicidir²⁷.”

24 Rum 30/30.

25 Mevlana, *Fîhi Mâfih*: 78-79, sadeleştiren: Abdülbaki Gölpiçanlı, Ataç Yay., İstanbul 2007.

26 Beled 9/10.

27 İnsan 76/3.

Muhammed Esed e göre, insanın hem üstün ruhî mertebelere yükselme hem de açık ahlakî zaaf lar gösterebilme özelliğine aynı ölçüde sahip olduğu gerçeği, insan tabiatının temel bir karakteristiğidir. En derin anlamıyla, insanın kötü/yanlış davranabilme özelliği, onun doğru davranma yeteneğinin bir eşidir: Böylece insanı ahlak olarak irade sahibi kılan, temelde var olan bu eğilim kutupluluğudur.

Yunus Emre' Risaletü'n Nushiyye,²⁸adlı eserinde insana toprak, su ve candan gelen huy ve eğilimleri geliştirmeyi, ateş ve yelden gelen kötü huylarını terk etmeyi tavsiye etmekte ve bunlardan aklın yardımı ile kurtulabileceğini söylemektedir. Yunus, insan gönlünü büyük bir ülkeye benzeterek, burayı ele geçirmeye çalışan tamah-kanaat, tekebbür-tevazu, öfke-sabır, cimrilik-cömertlik, gıybet-doğruluk gibi soyut kavramlar arasındaki mücadeleyi, diğer tasavvufi eserlerde de sık rastlandığı üzere, teşhis ve intak sanatlarıyla somutlaştırarak anlatmaya çalışmıştır. Bu da "destan" başlıklı bölümlerin her birinde benzer bir yapı içerisinde verilmiştir. Bir tarafta şeytani (nefs), diğer tarafta rahman (ruh) sultanının orduları ve bunlara yol gösteren adaletli, ulu bir sultan olarak anlatılan "akıl" vardır. Yunus, her bölümde önce kötülük içerisindeki insanın perişan halini anlatarak, onu Akl'ın huzuruna çıkartır. Akıl da ona, doğru yolu gösterir ve iyilik ordusu, kötüyü, gönül ülkesinden çıkartır. Yunus, burada insanın kendisini aşarak dıştan içe; yani nefsinde ruhuna nasıl döneceğini gösterir. Bu da zorlu bir mücadeleyi gerektirir. Bu sebeple tasavvufta nefse karşı yapılan mücadele "cihad-ı ekber" (en büyük savaş) olarak kabul edilmiştir.

Yunus' fücür kavramını nefis kavramıyla, takva kavramını da ruh kavramıyla ifade etmektedir. Onun anlatmaya çalıştığı nefis-ruh mücadelesi, modern psikolojide "iç ben"- "dış ben" şeklinde ortaya konulmuştur. İnsana dönmek, insanda başka insanlarla, kainatla ve tanrı ile birleşen bir iç ben keşfetmek, ruhun yüceliğine ve ebediliğine yükselmek fikirleri Sokrat'tan Pascal ve Bergson'a Heidegger, Jaspers, Jung, Rogers, Maslow ve Fromm'a kadar ruhçu ve varoluşçu birçok batılı filozof ve psikologların temel düşünceleridir. İnsanın içindeki bitmek bilmeyen arayışın anlamı sorgulandığında, Viyana eğitilmiş bir psikiyatrist H.Kohut, insanın kişilik gelişiminin birbirine paralel iki yönden ele alınabileceğini savundu. Freud "ben-ego" yönünü araştırmış ve yapısal teorisini oluşturmuştu. Bununla birlikte, Winnicott, Jung, Hartmann gibi araştırmacılar insanı, "benlik" (self) açısından anlamaya çalışmışlardı. Kohut bu alanda çalışmalara devam ederek, "benlik psikolojisi/

28 Yunus Emre'nin Divanı'ndan sonra ikinci büyük eseridir. "öğüt haberi veren kitap" anlamına gelen bu eser mesnevi biçiminde yazılmıştır.

self psychology”nin temellerini attı.²⁹ Kohut'a göre benlik, temel gerçeklik duygusunu veren; amaç, anlam, arzu, ihtiras, emel ve idealleri oluşturan bir yapıya sahiptir. Kohut, benliğin merkezinde dinamik bir çekirdek alan olduğunu fark eder ve burayı çekirdek benlik (*nuclear self*) diye tanımlar. Bu çekirdek, iki kutuplu bir süreçtir. Bir kutbunda temel arzular (*basic ambüions*), diğer kutbunda ise temel idealler ve emeller yer alır. Bu iki kutup arasında bir gerilim söz konusudur ve insan emellerine ulaşarak bu gerilimi aşmaya çabalar.³⁰

Jeffers yaşadığı doruk deneyim sonucunda benliğinde iki boyut olduğunu keşfetmiştir: Bunu şöyle ifade etmektedir: “Her birimizin içinde sevgi, koruma, sezgi, güç, değer bilme, neşe, mutluluk ve minnettarlık gibi ilahi değerlerin kaynağı olan bir yerin bulunduğunu düşünüyorum. Pek çoğumuz benliğimizin manevi bölümü olan üst benliğe giden yolu araştırmak konusunda direniyoruz. Psikolog Abraham Maslow 1960’lı yıllarda sağlıklı insanları incelemiş ve bunlardan pek çoğunun, korku ve ayrılık duygularının ortadan kaybolduğu bu tür mistik deneyimler; korkuyla karışık hayranlık ve çok yoğun sevinç anları yaşamış olduklarını saptamıştır. Söz konusu kişiler, evrenle bir olma heyecanını yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Maslow, bu tür doruk deneyimleri, her bireyin istese de yaşayamadığını belirtiyor. Bu tür tecrübeler bir anda yaşanıyorlar.³¹

İnsanları olayları ve kontrol etme ihtiyacımız alt benlikten kaynaklanmaktadır. Alt benlik³² dünyasında, karşımıza çıkan sorunlarla mücadele etme gücüne sahip olmadığımızı düşündüğümüzden, gelecek her zaman korku vericidir. Bu nedenle, alt benlik bir garantiye ihtiyaç duyar. Ancak dış dünyada garanti yoktur.

Üst benlik seviyesine sıçradığımızda, aradığımız güvenceyi bulmanın büyük rahatlığı içinde oluruz. Bu güvence; “Hayat karşıma ne çıkarmaya karar verirse versin, onunla başa çıkabilirim” anlayışıdır. üst benliğimiz sürekli olarak bizim için en hayırlı olan yolu izlememiz için bize değerli mesajlar yollamaktadır. Bu noktada “sezgisel akıl” önem kazanmaktadır.

Bize mantıksal düşünme öğretilmiştir; sezgisel değil. Mantık, gündelik varoluşumuzda bize yol gösterir. Ama mantıklı düşünme çok sınırlıdır. Beynimizin sadece bir parçasını kullanır. Sezgisel düşünmeyi mantıksal düşünmeye eklediğimizde, hayatı güçlü bir şekilde yaşamak konusundaki doğal

29 Peter J. Gorday, “The self Psychology of Heinz Kohut: What s It All About Psychology”, *Pastoral Psychology*, Vol 48, No 6, 2000, s. 446.

30 Mustafa Mertter, *Dokuz yüz Katlı İnsan*, 2. Baskı, İstanbul, 2006, s. 67, 123.

31 Abraham Maslow, *Dinler Değerler ve Doruk Deneyimler*, çev. Koray Sönmez, 1. Basım, Kural Dışı Yay., İstanbul, 1996.

32 Alt benliği Assagioli alt kişilik, Jung un persona kavramıyla ifade etmiştir.

kabiliyetimizi çok önemli ölçüde genişletiriz. Sandığımızdan çok daha fazla bilgelik ve rehberliğin kendi içimizde var olduğunu fark ederiz. Mantıksal akıl, fiziksel düzeydeki öğretilerin resmini çizer; sezgisel akıl manevi düzeydeki öğretilerin resmini çizer. İkisi birleştirildiğinde, geleceğe doğru bize yol gösteren kaynaklarımız sınırsızlaşır. Alt benliğin egemenliği altına giren akıl, önümüze çıkan büyük fırsatları görmekten acizdir. Dolayısıyla, içimizde çok daha büyük bir görüşe sahip olan bir parçamızla, üst benliğimizle bağlantı kurmamız çok önemlidir.

Jung ekolünden uzman Robert Johnson, tükenmeyen enerji akımına “diyonic enerji” adını vermiş. Johnson bu enerjiyi “hepimizin içinden geçen ve bizleri cennet ve yeryüzüyle birleştiren yaşam gücü” olarak tanımlıyor. Araştırmacıya göre, benliğimizin içindeki doğal ve sağlıklı diyonic değerler ortaya çıkmasına izin vermediğimiz takdirde, bunu telafi etmek için bize heyecan verebilecek birçok yola başvuruluyor. Bu durum toplumda uyuşturucu, alkol ve yiyeceğe olan bağımlılığı; cinayetleri; şiddeti açıklamakta. Bu olumsuz bağımlılıklar, *diyonic enerjinin ters tepmesi* olarak değerlendirilebilir. Bu bağımlılıklar, içimizde doğuştan bulunan neşeyle temasımızı kaybetmemiz sonucunda oluşan bir boşluğu doldurmakta. Johnson bu bağımlılıkları “manevi arayışın olumsuz yönü” olarak nitelendirmekte. Johnson şöyle diyor:

“Ruhumuzu sevinçle doldurmak istiyoruz; bizi kuşatmış olan kronik ve kemirici boşluğu hiçbir zaman dolduramayan çok kısa bir fiziksel heyecan yaşıyoruz.” Bağımlılıklarımızın büyük bir bölümü, neşemizin kaynağının yer aldığı benliğimizin derinliklerine ulaşamamaktan ve bu neşeyi gündelik yaşantımızın dansına taşıyamamaktan kaynaklanmakta. Umutsuzluk içinde, kendi kendimizi tahrip etmemize yol açsa dahi, ne şekilde olursa olsun geçici çarelerin peşine düşmekteyiz.³³

İnsanın Kuran da vurgulanan fücür kavramının açılımı olarak da nitelendirilebileceğimiz olumsuz özellikleri şöyle özetlenebilir:

1. *Acelecidir*. İnsan aceleci olarak yaratılmıştır. Size ayetlerimi göstereceğim, bunu Benden acele istemeyin³⁴.

2. *Acizdir*. Bunun üzerine kardeşini öldürmekte nefesine uydu ve onu öldürdü de hüsrana uğrayanlardan oldu. Sonra Allah; kardeşinin ölüsünü nasıl gömeceğini göstermek için, ona yeri eşeleyeni bir karga gösterdi. Yazıklar olsun bana, bu karga gibi bile olmaktan aciz kaldım da kardeşimin ölüsünü örtemedim, dedi. Pişmanlık duyanlardan oldu.³⁵

33 Robert A. Johnson, *Ecstasy: Understanding the Psychology of Joy*, Harper, San Francisco, 1987, s. 7-11.

34 Enbiya 21/37.

35 Maide 5/30-31.

3. *Cimridir*. De ki: «Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız, tükenir korkusuyla yine de cimrilik ederdiniz. Zaten insanlar pek cimridir³⁶.»

4. *Az şükreden bir varlıktır*. “Doğrusu biz sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik. Ne kadar da az şükrediyorsunuz”³⁷.

5. *Hırslıdır*. Gerçekten insan; hırsına düşkün yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokundu mu sızlanır. Kendisine hayır dokundu mu cimrilik eder.³⁸ Onu imtihan edip rızkını daralttığı anda ise «Rabbim beni önemsemedi» der. Hayır hayır doğru siz yetiştirme ikram etmiyorsunuz. Birbirinizi yoksulu doyurmayaya teşvik etmiyorsunuz. Size kalan mirası hak gözetmeden yiyorsunuz. Malı da ‘bir yağma tutkusu ve hırsıyla’ seviyorsunuz.³⁹

6. *Zor günlerde karamsar olur, nimet verilince yüz çevirir*. İnsana nimet verdiğimiz zaman (bizden) yüz çevirip yan çizer; ona bir de zarar ziyan dokunacak olsa iyice karamsarlığa düşer⁴⁰.

7. *Nankör bir varlıktır*. And olsun ki, insana nimetimizi tattırır sonra onu ondan çekip alırsak, o şüphesiz umutsuz bir nanköre döner⁴¹.

8. *Duygusal açıdan zayıftır*. Allah sizden (yükünüzü) hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır⁴².

9. *İnsan tartışmaya düşkündür*. Hakikaten biz bu Kur’an’da insanlar için her türlü misali sayıp dökmüşüzdür. Fakat tartışmaya en çok düşkün varlık insandır⁴³.

10. *İnsan endişeli bir karaktere sahiptir*⁴⁴

Araştırmalarında Kur’an da insanın fücür olarak ifade edilen olumsuz yönüne vurgu yapan ve açıklamalar sunan psikanalizin kurucusu Freud, bilinçdışı, içgüdüsel, akıldışı güçlerin yönlendirdiği bir insan modeli çizmektedir. İnsan bencil, kendi içiyle savaşan, saldırgan, cinsel yönü ağır basan bir canlıdır. İnsan sürekli bir engellenme durumu içindedir⁴⁵.

Freud, yetişkin insandaki olumsuz özelliklerin gelişim evrelerindeki saplanmalara bağlar. Örneğin cimriliğe baktığımızda, anal dönemde çocuğa ebeveynleri tarafından baskıcı tuvalet eğitimi verilmesi nedeniyle tutucu ve cimri olduğunu ileri sürer. Yine bağımlılıklara da oral dönemde emzirmedeki saplanmaların etkili olduğunu düşünür. Freud’a göre insanın yapısında

36 İsra 17/100.

37 Araf 7/105.

38 Mearic 70/19-20-21.

39 Fecr 89/16-20.

40 İsra17/83.

41 Hud11/9, bkz İsra 17/69.

42 Nisa 4/28.

43 Kehf 18/54.

44 Mearic 70/19.

45 İhsan Dağ, *Kişilik Kuramları Ders Notları*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2000.

acıdan kaçış, zevkli olanı, haz vereni arayış vardır. En ufak huzursuzluk az da olsa insan için bir acı kaynağıdır. Bu acıya dayanmak insanın doğasına aykırıdır. Bu nedenle insan, acıya bir an önce son vermek, huzur bulmak ister. Haz ilkesi, ruhsal mekanizmanın enerji dağılımındaki dengeyi sağlamak ve bozulan dengeyi yeniden kurmak, acı ilkesi ise herhangi bir uyarıyla bozulan dengenin doğurduğu acıdan kaçmaktır. Belli bir anda insan kızabilir ve öfke onun huzurunu, iç dengesini bozar. Kişi öfkesini boşaltmazsa içinde duyduğu gerginlik bitecek, eski huzurlu haline kavuşacak, tekrar zevkli dengesini kazanacaktır. Bu ilkel mekanizmada, anında doyumunu sağlayan sürece Freud "temel süreç" der. Gelecekte haz alabilmek veya acıdan kaçmak için insanın o andaki hazdan cayabilmesi ise "gerçeklik ilkesi" dir. Gerçeklik ilkesinin amacı, gereksinmenin giderilmesi için uygun bir nesne buluncaya kadar gerilimin boşalmasını ertelemektir⁴⁶. Ayrıca Freud'a göre, genital dönemin sonlarına doğru insan "*sevme ve üretme*" gücünü harekete geçirebildiğinde sağlıklı bir birey olabilmektedir.

İnsanın benliğinde var olan sağduyu gücü onu yönlendirir. İnsan bu güce göre sorumluluk taşır. Kim bunu kendini arıtıp temizlemede, kendisindeki yetenekleri geliştirmede kullanırsa, o kişi kurtuluşa ermiştir. Kim de bunu karartır, köreltir ve cılızlaştırırsa, zarara uğramıştır.⁴⁷ Yüce Allah sevgisiyle insanları sadece ne fitratlarına kazanmış yeteneklerine ve ne de hareketlerine hakim olan sağduyu gücüne bırakmıştır. İnsanoğlunu, gerçeği görmesini sağlayan "Kutsal mesajlarla" da desteklemiştir. Böylece insanın önünde yol hiçbir kuşku ve karanlığa yer kalmadan apaçık olarak belirir. O zaman sağduyu kendi seçtiği ve üzerinde yürüdüğü yönün gerçek niteliğini bilerek ve kavrayarak hareket eder. İnsanın nefsinin, temizlemeye çalışması sonunda kendisine yararlı olan bir görevidir. İnsan iradesini bu yönde kullanarak "Allah'a yardım ederseniz o da size yardım eder." ayetini yaşamış olur⁴⁸. Hz. Muhammed "Allah'ım! Benim nefsimi takvasını ver ve onu temizle. Sen onu temizleyersin. Sen onun velisi ve mevlasisın." diye dua ederdi.⁴⁹

Nefs'in bilgisi, iyi ve kötü niteliklerinin bilgisine yönlendirir bu da nefsi kirlerden arındırmak ve kötü olan şeylerin üstesinden gelmek için üzerine sorumluluklar almaya götürür. Bu yoldaki en önemli eylemlerden biri İslam kültüründe "nefis muhasebesi" diye isimlendirilen yaşantıdır. İnsancıl psiko-

46 Güler Yanbastı, *Kişilik Kuramları Ders Kitabı*, 2. Baskı, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1996.

47 "Kendini arıtan saadete ermiştir, kendini fenalıklara gömen kimse de ziyana uğramıştır."

48 Muhammed, 47/7.

49 Taberaninin İbnü Abbas'tan rivayetinde Hz. Peygamber Şems suresi 8. âyeti okuduğu zaman durur ve bu duayı söylerdi.

loji kuramına göre kişi davranışlarından sorumludur. Özgür irade kavramı önemlidir. Olgunlaşma sürecinde ilerleyebilmek için insanın kendini olduğu gibi kabul edebilmesi ve potansiyellerini gerçekleştirmek için uğraşması gereklidir.

Her kişi ve her toplum devamlı kendi vicdanlarını araştırmalıdır ve kalplere nakşedilmiş “ana sözleşme”⁵⁰ olduğu için hiçbir kimse, “atalarımızın” kurulmuş düzenleri ve “irsî hafızaları” tarafından şartlandırılmış olma bahanesine sığınmaz. İşte peygamberlerin asıl vazifesi, insanın kalbi üzerindeki fitri şifreli yazıyı daha açık ve tatminkâr bir şekilde çözebilmesi için vicdanını uyandırmaktadır⁵¹

İnsanın Kuranda vurgulanan takva kavramının açılımı olarak da nitelendirilebileceğimiz olumlu özellikleri şöyle özetlenebilir:

1. *Alçak gönüllüdür.* Rahman’ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler ve kendini bilmez kimseler onlara laf attığında (incitmek-sizin) “Selam!” derler (geçerler)⁵².

2. *Sabırlıdır.* Sabır “darlıkta kendini tutmak” demektir. Çok genel bir kelimedir. Sözelimi, musibet anında dayanmak sabırdır, zıddı acelecilik ve dayanıksızlıktır. Savaş meydanından kaçmayı ayak direme sabırdır; zıddı korkaklık ve firardır. Gerektiğinde sır saklama, dili gereksiz sözlerden koruma sabırdır; “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma ile deneriz. Sabredenleri müjdele. O sabredenler, kendilerine bir bela geldiği zaman: Biz Allah’ın kullarıyız ve biz O’na döneceğiz, derler. İşte Rablerinden bağışlamalar ve sevgi hep onlardır. Ve doğru yolu bulanlar da onlardır.”⁵³

3. *Kötülüğe iyilikle karşılık verir.* “Kötülüğü en güzel olanla sav! O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir. Buna ancak sabredenler kavuşturulur, buna ancak büyük pay sahibi olanlar kavuşturulur⁵⁴.”

4. *Affeder.* “Sen, bağışlama yolunu tut. İyiliği emret ve cahillerden yüz çevir⁵⁵.”

50 Rabbin, ademoğullarıdan -onların bellerinden- bütün nesillerini çıkardığı zaman onları kendilerine şahit tutarak: “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sordu. Onlar dediler: “Evet, Rabbinizsiniz ve biz buna şahidiz”. (Böylece) kıyamet günü “biz bundan habersizdik” demeyesiniz. Yahut “Daha önce babalarımız ortak koştu; biz de onlardan sonra gelen bir nesil olduğumuz (için onlar tarafından böylece şartlandırıldık), bizi bu durum- da gerçeği yalanlayanların yaptıklarından dolayı cezalandırarak mısın ?” diye söylemeyesiniz (7/A ‘raf, 172-173).

51 Fazlurrahman, a.g.e., s. 55.

52 Furkan 25/63.

53 Bakara 2/ 155-157.

54 Fussilet 41/34,35.

55 Araf 7/199.

5. *Öfkelerini yönetir.* “O takva sahipleri ki... Öfkelerini yutarlar, insanların kusurlarını affederler...”⁵⁶

6. *Şükreder.* Şükür “nimetin bilinmesi ve açığa vurulması” demektir. “Allah’a şükret’ diye, Lokman’a hikmeti verdik. Kim şükrederse, ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse (bilsin ki) Allah muhtaç değildir, övgüye layıktır.” (Lokman/12) “Siz şükreder ve inanırsanız Allah size niçin azabetsin? Kaldı ki Allah yapılan iyiliği görür ve (yaptıklarınızı) bilir.”⁵⁷

7. *Barışa tercih eder.* “Erkek yahut kadın, her kim inanmış olarak hayra ve barışa yönelik bir iş yaparsa, onu tertemiz bir hayatla yaşatırız. ...”⁵⁸

8. *Tövbe eder.* Tövbe “ dönüşüm”, hatalarından arınmak demektir. “Ey iman edenler! Allah’a nasuh tövbe ile tövbe edin” ayetinde tövbeye sıfat olan “nasuh”, “halislik, saflık” anlamı taşıdığı gibi, söküğü dikmek, yırtığı yamamak suretiyle onarmak anlamına da gelir. Yani mübalağa sigasından olan “nasuh” çok ıslah edici, hiçbir kir bırakmayıcı ve hiçbir gedik yırtık bırakmayacak şekilde onarıcı demektir. “Tövbe-i nasuh” da kalbde bir karaltı bırakmayacak şekilde hem kalbi temizleme, hem de hatanın kalbde açtığı yarayı tedavi etme, iman ve marifette meydana getirdiği açığı kapama olmaktadır.

“Allah tövbe edenleri ve temizlenenleri sever.” (Bakara 222).

“Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutan insanlar olun ve adaletle tanıklık edin. Bir kavme olan kininiz sizi adaletsizliğe yöneltmesin. Adalet yapın ki o takvaya en çok yakın olan nesnedir”⁵⁹.

9. *Dürüsttür.* « ... Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir... Takva sahibi ancak onlardır⁶⁰. “Ey iman edenler! Yapamayacağınız şeyleri niçin söylersiniz? Yapamayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah yanında büyük hatadır”⁶¹.”

10. *Sever:* “ İşte siz iman edenler öyle kimselersiniz ki, imansız olanlar sizi sevmedikleri halde siz onları seversiniz. ”⁶²

11. *Ve falıdır:* “Müminlerdendir o erler ki Allah’a verdikleri ahde sadakat gösterdiler. Kimi canını verdi, kimi de beklemektedir. Onlar, ahidlerini hiç değiştirmediler”⁶³.”

56 Al-i İmran 3/134-135.

57 Nisa 4/147.

58 Nahl 16/ 97.

59 Bkz. Maide 5/8.

60 Bakara 2/177.

61 Saf 51/2,3.

62 Âli İmrân 3/119.

63 Ahzab 33/ 23.

12. *Tevekkül eder.* “Bize yollarımızı göstermişken neden biz Allah’a dayanıp güvenmeyelim? Elbette bize yaptığınız eziyetlere katlanacağız. Tevekkül edenler yalnız Allah’a tevekkül etsinler⁶⁴.”

13. *Vericidir.* Kardeşlerini nefislerini tercih ederler⁶⁵. Fakire fukaraya Allah rızası için yedirirler⁶⁶. İşte onlara, sabretmelerinden ötürü mükâfatları iki defa verilecektir. Bunlar kötülüğü iyilikle savarlar, kendilerine verdiğimiz rızktan da Allah rızası için harcarlar⁶⁷.

İhlas “halisleştirme, her türlü karışık ve katışığı giderme” demektir. Yapılan iyiliklerin başka hiçbir amaç güdülmeyen sadece Rabbin hoşnutluğu için yapılması demektir ki; ihl basın varlığı, diğerleri tarafından takdir edilmediğinde rahatsız olmamakla bilinebilir.”O yaptığı iyiliği başkasının iyiliğine karşılık olarak değil, ancak yüce Rabbinin hoşnutluğunu gözeterek yapmıştır⁶⁸.”

14. *Düşünür.* Kuran, hem dış dünyayı hem de insanın nefsinin, Allah’ın hakikatini gösteren deliller olarak sunmaktadır;⁶⁹ bu durumda, yaratılanlar, insanın mahiyeti ve nefsin psikolojisi konusundaki düşünmek, Allah’ın bilgisine ulaşmanın bir ön şartı olarak karşımıza çıkmaktadır. Düşünme tövbe, sabır, şükür, ümit, birlik, tevekkül gibi üst düzey faziletlerin aşama aşama gerçekleşmesinin yolunu açmakta ve sonunda da dünyevi hayattaki mutluluğun en zirve fazilet noktasını gösteren *muhabbetullah* ulaştırmaktadır.⁷⁰

Kuran da düşünmek farklı kavramlarla ifade edilmektedir. *Tefekkür*: Bilienden ilme varma kuvvetine fikir, bu kuvvetin faaliyetine de tefekkür adı verilir. Tefekkür yalnızca insanlar içindir; Allah için kullanılmadığı gibi, hayvanlar için de kullanılmaz. Kur’an’da tefekkür, Allah’ın kelimeleri, tüm nesnelere, olaylar ve oluşlar üzerinde akıl yorup bir sonuca varmak, ibret almak, bu nesne olay ve oluşların kabuğunun örttüğü, altta yatan gerçeğe ulaşmaya çalışmak anlamında kullanılır.”Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün ihtilafında akıl sahipleri için ayetler vardır. Onlar, ayakta, oturarak ve yanları üzere iken Allah’ı zikrederler ve göklerin ve yerin yaratılışını tefekkür ederler⁷¹.”

Teakkul: Sebep sonuç arasında ilişki kurmak demektir.

Tezekkür: Aklını kullanan her insanın idrak edebileceği kutsal kitaplarda bildirilmiş olan hakikatleri tekrar hatırlamak ve düşünmek demektir.

64 İbrahim 14/12.

65 Haşr 59/9.

66 İnsan 70/8,9.

67 Kasas 28/ 54.

68 Leyl 92/19-20.

69 Fussilet (41): 53.

70 İmam Gazali, *İhyâu ulu mid-din*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975 , c.4.

71 Al-i İmran 3/190-191.

Tedebbür: Özellikle Kurani Kerim ayetleri üzerinde düşünmek demektir.

15. *Gönlüyle düşünür*: Yeryüzünde hiç gezmediler mi ki, düşünebilecekleri kalpleri ve işitebilecekleri kulakları olsun? Zira asıl kör olan gözler değil, göğüslerdeki kalplerdir⁷².

Akıl, rasyonel zekâ bizlere dünyayı “ bulanık “ bir şekilde yaşatırken, gönüle doğru indikçe, bu bulanıklık dağılır ve dünya aydınlanır.

Hız. Muhammed “Rabb’im bana eşyanın hakikatini göster...” diyerek kendini yüksek gerçeklere açmıştır.

Mevlana, gerçeği anlamaya aklın yetmeyeceğini, aşkın gerekli olduğunu söylemektedir:

A insan, senin akıl altının paramparça, böyle bir altına nasıl mühür ve damga vurayım?

Aklın yüzlerce mühim işe dağılmış, binlerce isteğe, mala mülke bölünmüş!

Bu cüzleri aşkla bir araya toplamak gerek ki Semerkant ve Şam gibi hoş bir hale gelsin.⁷³

Aşk kelimesi “ışk” tan gelmektedir. Aşkın olduğu yerde aydınlık vardır. Aşk gerçekleri görebilmemiz için yolumuzu aydınlatır.

Hız. Ali insanın kulluk boyutuna aşkın yansımaları şöyle anlatmaktadır.

“Bir bölük halk sevap için Allaha kulluk eder. Bu kulluk tacirlerin kulluğudur. Bir bölük de Allaha korkudan kulluk eder. Bu da kölelerin kulluğudur. Bir bölük ise Allaha şükrederek kullukta bulunur. İşte bu hür kişilerin kulluğudur.”⁷⁴

Mevlana Fussilet suresi 11. ayete atıfla, “istemiyerek gelin” buyruğu birisine uymuş kişiyedir. “Dileyerek isteyerek gelin buyruğu” da mayası arı olan kişiye” demektir.

Gölpınarlı bu satırların şerhinde, iki makamdan söz etmektedir. İbadet makamı ve ubudiyet makamı. İbadet makamında ibadet görev olarak yapılır. Ubudiyet makamında ibadet aşkla yapılır.

SEÇİMLERİ VE İNSAN

Kurani Kerim insanın potansiyel olarak (bil-kuvve) olumlu ve olumsuz niteliklerle bezenmiş olduğunu söylemektedir. İnsan seçme gücüne sahiptir. Seçim Arapça ihtiyar kelimesiyle ifade edilir. Muhammed Attass, Tercih etme (ihtiyar) kelimesinin İngilizce’ye sürekli choice (seçme) olarak tercüme edilmesinin aksine, ihtiyarın, sadece seçme anlamını kastetmediğini şöyle açık-

⁷² Hac 22/46.

⁷³ Mevlâna, *Mesnevi*, M.E.B. Yay., Ankara, c.4, s. 263.

⁷⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *Nehc’ül Belaga*, Dergah Yay., İstanbul, 2001, c. 3, s. 320.

lamaktadır: Anlam olarak aynı kökten türediği ihtiyar'a bağlı olan ve iyi anlamına gelen hayr kelimesi, söz konusu tercihin iyi olana doğru yapıldığını ifade eder. Bu nokta felsefi özgürlük problemi ile bağlantılı olarak düşünüldüğünde çok daha büyük bir önem kazanmaktadır. Bu yüzden de kötü olana doğru yapılan sözde bir seçme, bir tercih değildir. Özgürlüğü, doğal ve gerçek tabiatımızın istediği gibi hareket etmek olarak beyan ettiğimizde, sadece iyiye doğru yapılan tercih, hakkıyla, özgür tercih olarak adlandırılabilir. Özgürlüğün kullanımı, daha iyiye doğru yapılan tercihlerde söz konusudur. Daha iyiyi tercih edebilme, iyi ve kötü hakkında bir ön bilginin bulunduğu varsayar. En kötünün seçimi bir tercih değildir; çünkü bu seçim hayvani kabiliyetlerin kınanmayı gerektiren yönlerine eğilim gösteren nefsin cehaletine ve kışkırtmasına dayanmaktadır.⁷⁵ Hanif kelimesinin sözlükteki karşılığı doğruluğa, gerçeğe, birliğe meylettir. Rum suresi 30. ayette "Sen yüzünü, hanif olarak kararlı bir biçimde dine, Allah'ın insanları kendisine göre yarattığı fitrata yönelt; Çünkü Allah'ın yarattığı fitratta hiçbir değişiklik yoktur. İşte gerçek din, insanların çoğu bilmese de budur".

Ayette gerçek dinin nefisler yapılarının dışına çıktıklarında; onları yapılarına döndürecek, insanın fitratına uyumlu nitelik taşıdığı açıklanmaktadır.

Psikoloji alanında din ve insan doğası üzerine araştırmalar yapılmıştır. Allport dışsal dini yönelimlerin, ego merkezli fonksiyonlar ile ilgili olduğunu, içsel yönelimlerin değer merkezli ve gelişme fonksiyonları ile ilişki gösterdiğini söylemektedir. Grof ruhsallık ve din arasında ayırım yaparak ruhsal yönelimin bireyi, bilgiye, sevgiye, anlama, umuda, aşkınlığa, bağlanmaya ve şefkate ulaştırdığını belirterek maneviyatın insanın değer sisteminin gelişme kapasitesini, büyüme potansiyelini içerdiğini açıklamaktadır. Organize dinler genellikle güç uğraşı, kontrol, politika, para, mülkiyet ve başka dünyevi konulara odaklanan hiyerarşik sistemler oluştururlar. Bu koşullar altında, dinsel hiyerarşi çoğu kez üyeleri arasında doğrudan ruhsal deneyimler yaşanmasını istemez.⁷⁶

Ünlü bir Hint mistiği Osho'ya göre insana kadar evrim mekanik ve doğaldır, kendi kendine oluşur. Bilinç ise insanla birlikte doğar ve bireyselliği yaratır. Bilinçten önce bireysellik yoktu, yalnızca türler vardı. Bilinçle birlikte bireyselliğinin yani kendinin farkına varan insan artık yalnızdır. Gelişme ya da gelişmeme, daha yüksek bir bilinç düzeyine doğru evrim geçirme ya da gerileme özgürlüğü ve seçimine sahiptir.

75 N. Muhammed Attas, *The Meaning and Experience of Happiness in Islam* (Malezya: ISTAC, 1993).

76 Öznur Özdoğan, *İsimsiz Hayatlar*, s. 55. Ayrıca bakınız "Dindarlıkla İlgili Bazı Faktörlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi", Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

Kur'an, insanın birşeye yönelmesiyle Allah'ın o kimseyi o yönde başarıya ulaştırdığını belirtmektedir: "Böylece kim (servetinden fakirlere) verir, (kötülüklerden) sakınırsa, ve iyiliği doğrularsa, biz de doğru yolu ona kolaylaştırırız. Fakat cimrilik eden, kendini kendi için yeterli bulan ve iyiliği yalanlayan kimseye ise, kötü yolu kolaylaştırırız" 77

Kötülük, insanın insanlık yükünden kurtulma yolunda giriştiği trajik çabada kendisini yitirmesidir. Fromm, "iyi" dediğinde, örnek aldığımız insan yaradılışı türüne en çok yaklaşan yol olduğunu kesinlikle bildiğimiz şeyleri, "kötü" dediğinde bu türe yaklaşmamızı engelleyici olduğunu kesinlikle bildiğimiz şeyleri kasteder. İyilik, varlığımızı özümüze gittikçe daha çok yaklaşıp biçimde değiştirmek demektir; kötülük de varlıkla öz arasında gittikçe büyüyen bir yabancılaşma yaratmaktır. İnsan gerilemeye de ilerlemeye de yatkındır. Bu da insanın hem iyiliğe hem kötülüğe yatkın olduğunu söylemenin başka bir yoludur. Her iki yatkınlık belli bir denge oluşturuyorsa insan seçmekte özgürdür ama farkında olma yetisinden ve çabasından yararlanma koşuluyla. İnsan, içinde bulunduğu durumların belirlediği seçenekler arasında seçme yapmakta özgürdür. Ne var ki yüreği yatkınlıklar arasındaki dengeli sarsacak ölçüde katılmışsa seçmekte özgür değildir artık.⁷⁸

Kuran dengeli yitiren insan için "kalplerinde hastalık vardır" ifadesini kullanmaktadır. Nur suresi 50. ayette şöyle buyrulmaktadır: Kalplerinde bir hastalık mı var; yoksa şüphe içinde midirler, yahut Allah ve Resûlünün kendilerine zulüm ve haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır, asıl zalimler kendileridir!

Zulüm bir şeyi olması gereken yerden başka bir yere koymaktır. Yani hayırlı olanı seçmemektir. *Şüphesiz ki Allah insanlara hiçbir şekilde zulmetmez, fakat insanlar kendi kendilerine zulmederler. İnsan yüksek niteliklerinden, özünden uzaklaşırsa kendisine zulmetmiş olur.*

Mevdudi, O, onlara işitecek kulaklar, görececek gözler, hissedip akledecek kalpler vermiştir. Hak ile batılı doğru ile yanlışın arasını ayırmalarını sağlayacak her şeyi... aksine onlar doğru davranmayı ve melekelerini gerektiği şekilde kullanmayı reddetmek ve dünya lezzetlerini izlemek suretiyle kendi kendilerine zulmederler. Doğal olarak bu davranışları onların gözlerini kör, kulaklarını sağır eylemiş ve kalplerini öldürmüştür. Artık doğru ile yanlış, iyi ile kötü arasını ayırt edemez olmuşlardır, zira şuurları da artık ölüdür.⁷⁹ Bayraktar Bayraklı ya göre kulaklar, gözler, akıl ve gönül gözü Allah'ın insana verdiği manevi güçlerdir. Kulak ve gözlerin taşıdığı duyuları akıl denen

77 Leyl, 92/ 5-10.

78 Erich Fromm, a.g.e., s.138,139.

79 Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, I, s. 56.

beyin gücü yoğurup bilgi haline dönüştürür. Aklın ürettiği bilgi ve düşünce gönül gözünün yakıtı haline gelir.

Bu fitri yetenekleri kullanmak, geliştirmek ve hayata sokup insanı yüceltmek görevini insana veren de akıldır. Bu görevi yerine getirmeyenler yeteneklerine zulmetmiş olurlar. Duyu organlarını, aklını ve gönül gözünü devre dışı bırakıp hakikati göremez hale gelenler kendi kendilerine zulmetmektedirler.⁸⁰

İNSANIN AŞKIN BOYUTU

1950’lerde psikoterapistler, yeni bir hasta tipiyle karşılaşmaya başladılar. Bu tip, çağdaş toplumsal standartlara göre gayet normal kabul edilen, başarılı bir kişidir. Saygın bir mesleğe, makul bir gelire, makul bir aile yaşamına, toplum içinde saygınlığa, yani toplumda insana mutluluk getirileceğine inanılan tüm olanaklara sahiptir. Bu kişi, sıradan standartlara göre “mutlu” olduğunu bilir, ancak yine de terapiye başvurur, çünkü yaşamın boş olduğunu düşünmekte ve kendini mutsuz hissetmektedir. Yaşamda para, kariyer, mal ve itibardan daha fazlası yok mudur? Hayatın anlamı nerededir?

Geleneksel terapide, kişilik yapısındaki sorunlar tespit edilip düzeltilebilir, kişiliği geliştirme yönünde yol gösterilebilir ancak asıl soruna, yani yaşamın “derin anlamı” sorununa pek değinilmez.

Başarılı doyumsuz olarak andlandıracağımız bu tiplerin ortaya çıkması hümanist psikoloji ve ben ötesi psikolojinin gelişimini tetiklemiştir. Bu psikoloji okulları, sıradan yaşam ve buna ayak uydurmaya çalışan kişilik tipleri hakkındaki bilgi birikiminin yararlarını kabul ediyor, ancak buna ek olarak insanlığın özünde, varoluşsal ve manevi bir boyut olduğunu da görüyorlardı. Sıradan düzeyde bir yaşam için gereken becerileri geliştirmede makul bir başarıya ulaşıldığında, kişi mutlu ve sağlıklı olmak istiyorsa varoluşsal ve manevi boyutlarda da kendini geliştirmek zorundaydı.

İnsanın manevi ve ben ötesi boyutlarına ilk açılım getiren Jung’dur. Daha sonra Rogers, Maslow, Fromm insanın aşkın boyutuna yönelik çalışmalar yapmışlardır. Doğu öğretilerinin modern Batılılar tarafından kullanılması için uyarlanmasına öncülük eden G.I.Gurdjieff Enneagram kuramını geliştirmiştir. Bu kendini tanıma sistemi ve kişilik üzerine bir kuramdır:⁸¹ Her canlının içinde kendisi olma dürtüsü vardır. Tırtılın kelebeğe dönüşeceğinin, kozalağın meşe ağacına dönüşeceğinin bilgisi, tırtılın ve kozalağın içindedir. Bu bilgi başlangıçta sadece potansiyel olarak vardır. Potansiyel, kendiliğinden

80 Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2009.

81 Helen Palmer, *Ruhun Aynası Enneagram’a Yansıyan İnsan Manzaraları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006, s. 6-8.

ortaya çıkmaz. Her canlının öncelikle potansiyelini ortaya çıkaracak koşullar içinde olması gerekir. Kozalağın toprak, su ve güneş ortamına ihtiyaç duyması gibi. Sonra gelişmesi ve kendisini ifade etmesi için belirli süreçlerden geçmeyi göze alması gerekir. Tırtılın koza örmesi ve kelebeğe dönüşmek için ayaklarından ve kozanın güvenliğinden vazgeçmesi gibi.

İnsanın kendi yürüdüğü yolda kendi gerçeğini bulması, bütün bir insan olarak kendini ifade ederek diğer insanlarla sağlıklı iletişim kurması öncelikle kendisini tanımaktan geçmektedir. Enneagram, yaşam boyu süren kendimizi keşfetme sürecinde bize tipimize ilişkin tuzakları ve zaafı göstererek, kendi öz doğamıza daha derinden bakmamızı sağlar. Bu çalışma, tipimizin otomatik tepkilerine dur diyerek, içgörü kazanmamızı sağlar ve uykuda yaşamak yerine uyanmamızı amaçlar. Kişilik tipimizin otomatik tepkilerini ne kadar çok görürsek, onlarla özdeşleşmekten o kadar vazgeçeriz. Kendimiz olmak ve özgürleşmek işte budur.

Çubukçu ya göre ruhun gıdası bilgelik, ölçülülük ve doğruluktur. Kısacası erdem ve gerçek aşkı, ruhu besler. Erdemi kazanmak için de gerçeği sevmek, ona bağlanmak ve âşık olmak gerekir. Niçin bedenimizi korumak için çırpınır ve her çareye başvururuz da, ruhumuzu beslemeyi ve korumayı çok kez ihmal ederiz? Madem ki beden besinlerle, ruh da gerçek aşkı ile beslenir, niçin gerçeği aramak için daha çok çaba harcamayız? Yahut niçin âdet yerini bulsun diye herkes gibi gerçekçi görünürüz ve fakat işin aslını anlamaya çalışmayız? Şüphesiz gerçek anlayışı bireyden bireye değişir. Çubukçu, "biz burada hiç değişmeyen gerçekten, gerçeklerin gerçeğinden, daha doğrusu Allah'tan söz ediyoruz. Sadece sözle O'na inanmak, taklit yoluyla Allah'ı tanımak ve kutsallaştırmak, O'nu gerçekten sevmek değildir. O'nun var olduğuna delillerle inanmak ve O'na gönülden bağlanmak, seni daha başka insan yapar. bizim O'nu aramamıza, O'nun ihtiyacı yoktur. Ruhumuzu beslemek için bizim O'nu aramaya ihtiyacımız vardır. Taklitle yetinenler, ruhlarını az besinle besleyenlerdir. O'na âşık olanlar ise ruhlarını gerçeğe dolduranlardır" diyor.⁸²

İnsanın Yaratıcısıyla olan bağı onun aşkın yönünün yansımasıdır. Aşkın, manevi yönüyle bağı koparan insan kendi doğasına da yabancılaşır. İnsanı insan yapan öz, Allah'ın içimize üflediği nefhadır. Bu yüzden Allah'a yakınlıkla gerçek benliğimize yakınlık arasında doğru bir orantı vardır.⁸³

Öztürk'e göre Allah'ı unutmak, gerçek benliğimizi unutmak ve kadavra benlikle uğraşmak demektir.⁸⁴

82 İbrahim Agah Çubukçu, *Allahın Varlığının Delilleri*, Ankara, 2007, s.43-44.

83 "O kimseler gibi olmayın ki, Allah'ı unutmuşlardır, Allah'ta onlara kendi benliklerini unutturmuştur." Haşr Suresi 19. ayet

84 Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'daki İslam*, İstanbul, 1997, s. 513.

İnsanı sevmenin, insanı gaye varlık bilmenin esası da, Allah'ı tanımaktan geçer. Kutup a göre Allah'ı unutan insan bu dünya hayatında kendisini yüceler âlemine bağlayan bağdan kopuk yaşar. Bu hayatını merada otlanan hayvanlarınkinden daha üstün kılacak hedeften yoksun hale gelir. Bu durum onun kendi insanlığını unutmasıdır.⁸⁵

Anadolu bilgeleri hep insana kendini hatırlatmayı hedeflemişlerdir. Bu hatırlatma insanın aşkın boyutunu da içermektedir. Yesevî ilminin konusu insandır. Gayesi ise, onun, ruhî yönünü eğiterek, olgunlaştırarak kemâl derecesine ulaştırmaktır. Dolayısıyla, Yesevî ilmi insanın kendi kendisini incelemesine, tanımasına ışık tutmaktadır (Kenjetay, 1998).

Ahmet Yesevî, bir ruh terbiyecisi ve eğitimcisidir. Her türlü ahlâkî kötülüğü temsil eden nefis, insanı Hakk yolundan alıkoyar. Onu terbiye etmek, ahlâkî kötülüklerden arıtmak, iradeyi geliştirip, nefsin kontrolünü sağlamak gerekir. Bunun gibi, Yesevî, topluma insanı kazandırmak için çabalayan, eğitim mücadelesi veren mürşittir, Pir-i Türkistan'dır.

İnsanlara dil, din, ırk cinsiyet farkı gözetmeksizin, hoşgörü ile yaklaşılmasını öğütler. İnsana hizmet İslam'ın emridir. İnsan, Yaratan'ın yeryüzündeki temsilcisi ve O'nun sıfatlarına sahip olabilen tek varlıktır. İnsan yaratılanların en üstünüdür. İnsan sevgisi ile Allah aşkı birbirine bağlı olarak gelişir. Allah'a aşk ve sevgi ile inanan insan, insanlara da aynı duyguyla yaklaşır. Kadın ve erkeğin işte, üretimde, yönetimde, sosyal hak ve faaliyetlerdeki eşitlikleri önemlidir.

Bektaşilik insan kavramı üzerine kurulmuş bir tasavvuf okuludur. Bektaşilik felsefesi insanın, Yaratıcının sıfatlarının bütününe mazhar olmuş, onun şeklinde ve suretinde, diğer bütün yaratıklardan daha üstün, şerefli yaratılmış olduğunu ve Tanrı'nın sevgilisi olduğunu, Tanrı'nın da onun sevgisini arzu ettiğini işaret etmektedir.⁸⁶ Bektaşilik yolu, insana kendi realitesini göstermek ve insan-ı kamil olabilmek için yol haritasını sunmaktan ibaretti. Bu maksatla "Her ne ararsan kendinde ara" diyerek, insana başarının da başarısızlığın da, sevilmenin de sevimsizleşmenin de, kendi kendini geliştirmenin de miskinleşip yok olup gitmenin de yolunun yine kendi iradesinden kaynaklandığını bilmesini öğütlemektedir. İnsan, kendi üzerindeki çalışmada, içgüdülerinden, en üstün şuur hallerine kadar bir arınma ve kendini bilme süreci yaşayacaktır. Nefsaniyet, zaafılar, yalanlar, benliklerimiz, maskelerimiz, tamponlarımız, bencillik ve açgözlülük, tutkular ve eşkoşmalar, alınganlıklar, duygu hayatımız ve kontrolü, düşünce hayatımız ve kontrolü, biling altı temizliği, pozitif düşünce, istekler ve arzular, ıstıraplar, kendi kendi-

85 Seyyid Kutup, *Fizûl-il Kur'an*, Ter. Komisyon, Dünya Yay., c. 9, İstanbul, 1991, s. 604.

86 Murat İbrahim, *Hacı Bektaş Veli'nin 14 Sırrı*, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 57.

mizi müşahede, vicdan ve makul vicdan, vb. Bunlar, kendi kendimizi tartmakta başvuracağımız donelerdendir.⁸⁷

Hacı Bayram Veli Tanrı'nın insan gönlünde görünüş alanına çıktığı inancını savunmuştur. Ona göre insan gönlünde, karşılıklı, iki yay vardır. Bu yaylardan biri gönülden dışarı taşmayı, evrene açılmayı, evrende görünen tanrısal varlığı kavramayı sağlar. Ona göre olgun insan, kendi benliğinden sıyrılmalıdır. İnsanın, bütün varlık türlerinin özünde Yaratıcıyı görmesi, her şeyden önce de kendini bilmesi gerekir.

Bir şiirinde şöyle demektedir:

Bilmek istersen seni,
Can içre ara canı
Geç canından bul anı
Sen seni bil, sen seni..

Kim bildi e'falini
Ol bildi sıfatını,
Anda gördü zâtını
Sen seni bil, sen seni..

Bayram özünü bildi
Bileni anda buldu
Bulan ol kendi oldu
Sen seni bil, sen seni...

Temel felsefesi üç kavramla özetlenebilir: Bilmek, Bulmak ve Olmak. İnsanın, nefsi olgunlaştırma aşamasını geçtikten sonra yapması gereken şey, canlı cansız tüm varlıkların hizmetinde olmak, devlete, millete ve tüm insanlara derin bir sevgi beslemektir.

Mevlana'nın felsefesinde insanın bilinçli bir varlık olması önem taşır. Kendinden yola çıkar, kendi varlığında insanı anlamaya çalışır: "Kim ben? Kimim ben? Niçin bir sürü vesveseler içindeyim? Neden oradan oraya sürüklenip duruyorum? Fezalardaki yıldızlardan birisi miyim ki, burçtan burca geçer, uğursuzluklara ağlar, mutluluklara gülerim? Göklerdeki burçlarda alçalış ve yükselişlerde bazen rüzgârlarla sürüklenir, bazen de kayıtlarla bağlarımın. Bazen yanan ateş, bazen coşan sel olurum. Ne asıldanım, ne fasıldanım, hangi pazarlarda satılırım? Bazen gülyabanîlerin yolunu bile kese-

87 İbrahim, a.g.e., s. 62.

rim. Bazen içi daralmış ve hüzünlüyüm. Bazen bu iki halden de uzağım ve en yüksek nesnelere yükseğim”⁸⁸.

Mevlana’ya göre insanda iki türlü “Ben”- vardır. Özel “Ben”, ötekisi “Aşkın ben”dir. Özel ben herkeste ayrı ayrıdır. Herkesin ayrı bir özelliği vardır. Herkesin mizacı, tutkuları ve yapısı değişiktir. Ancak “Aşkın ben” tanrısal bir yetektir. O herkeste ortaktır. Aşkın ben bilincin derin halidir. Aşkın benin alanında varlığın hikmeti düşünülür. Bedenin tutkuları dizginlenir. Tanrı sevilir. Barış, sevgi, dostluk ve evrensel duygular egemendir. Bu alan, felsefenin, sanatın ve dinin gerçek alanıdır. İnsan hayatına aşkın benin buyrukları egemen olursa, davranışlar erdemli olur. Geniş ölçüde bedenin tutkularına bağlı olan özel ben, insana egemen olursa davranışlar kötü yönde gelişir. O halde insanı yücelten asıl unsur aşkın bendir. Bu da herkeste ortaktır. Ancak bilincin derin halini yaşamak da her zaman kolay değildir. Mevlâna şöyle söylüyor:

“İnsanlar sayılıdır, çoktur ama iman birdir. Cisimleri çoktur ama canları birdir. İnsanda öküzün, eşeğin anlayışından ve canından başka bir akıl, başka bir can vardır. O deme erişen, o makamda Tanrı velisi olan kişide de insandaki candan, akıldan başka ve ayrı bir can ve akıl vardır. Hayvani canlılarda birlik yoktur. Sen bu birliği rüzgârın ruhunda arama. Bu hayvani can ekmek yese, insanî ruhun karnı doymaz. Bu yük çekse, o sıkıntı çekmez. Hatta onun ölümüyle hayvani ruh neşelenir, sevinir... İnsani ruhun bir şey elde ettiğini görünce de kıskançlığından ölür. Kurtların, köpeklerin canı hep ayrı ayrıdır. Bir olan Tanrı arslanlarının canlarıdır. Canları diye çoğul sigasıyla söyledim. Çünkü o bir tek can cisme nisbetle yüz olur. Gökteki bir tek güneşin bir tek ışığı da ev içlerine vurunca yüzlerce ışık olur ya! Fakat ortadan duvarı kaldırdın mı hepsinin de ışığı bir olur”.

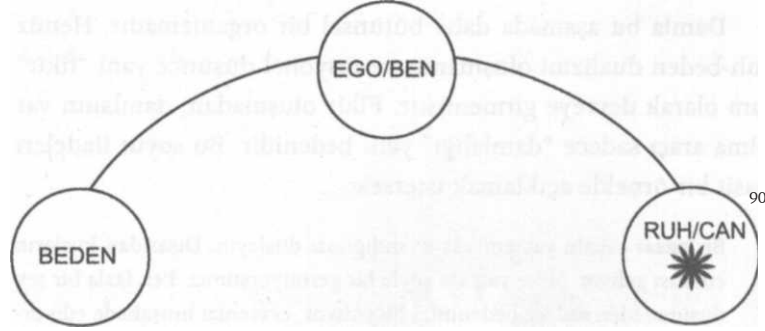
SONUÇ

Psikoloji bilimi nefsin incelendiği bir bilimdir.⁸⁹ Uzun süreler insanın aşkın boyutu, nefis ötesi nitelikleri psikoloji biliminde ihmal edilmiştir. Din psikolojisinin en önemli görevi aslında insanı aşkın boyutuyla da, yani daha bütünsel olarak anlamaya çalışmaktır.

Şemada görüldüğü gibi “nefs”, ruh ile beden arasında bir köprü vazifesi görür. Sonsuz barış, selam, güven âleminden gelen nefis, bir damla olarak hem acizliğinin farkındadır, hem de kopup geldiği yerin sonsuz gücünün özelliklerini bilinçdışı bir süreç olarak taşımaktadır: Bu süreci Hz. Mevlâna şöyle somutlaştırmaktadır:

88 Çelebi, a.g.e., s. 89.

89 Psikoloji İslam kültüründe ilmü'n nefis olarak ifade edilir.

“Bu dünya çok kızmış, çok ısınmış bir hamama benzer, orada nefes alamaz olursun, bunalırsın; rûhun da pek sıkılır.

Hâlbuki hamam enlidir, boyludur. Fakat sıcaklığı yüzünden, sana dar gelir, canın sıkılır ve usanırsın. Dışarı çıkmadıkça gönlün ferahlamaz. O hâlde hamamın genişliğinden sana ne fayda gelir? Ey yolunu şaşırılmış kişi dar bir ayakkabı giyersin de geniş bir ovada yürümeye çalışırsın.

O ovanın genişliği sana dar gelir, sana zindan olur..⁹¹

İnsana bedeni dar gelir, ovalardaki genişliği hissetmek için aşkın boyutlara, öze yönelmek gerekir.

Akça Vahiy geleneğinde A-b-d kökünün semantik açıdan incelenmesi başlıklı doktora tezinde Kur’an’ın odak kavramlarından olan “ibadet”in doğru çözümlenebilmesi için “a-b-d” kökünün anlamını incelemiştir. Zariyat suresi 56. ayette Yüce Yaratıcımız insanın yaratılış amacını şöyle sunmaktadır: “Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım”. “İbadet” kelimesine çok çeşitli anlamların verildiği ayetlerden biri olan bu ayeti Akdemir, “Ben cinleri ve insanları ancak [üflediğim ruhum vasıtasıyla içlerine yerleştirdiğim] Tanrısal modelimi oluştursunlar diye yaratmış bulunuyorum” şeklinde tercüme etmektedir⁹². Akça ayeti şöyle açıklamaktadır: Allah insanı yarattığında ona ruhundan üflemiş ve kendi güçlerinden vermiştir. İnsanlar sahip oldukları güçleri kuvveden fiile dönüştürmek için yeryüzüne gönderilmişlerdir. Yani bütün insanlar potansiyel olarak her şeyi yapabilecek güçlerle donatılmışlardır. Bu güçleri varlık sahasına çıkarmak ve yeryüzünü ıslah ederek herkesin huzur ve barış içinde yaşayabileceği bir hale getirmek için yaratılmışlardır. Güçlerini varlık sahasına çıkarabilmeleri arınmışlık de-

90 Merter, a.g.e., s. 118.

91 Mevlâna, *Cevâhîr-i Mesnevîyye*, Cilt III, Beyit 3545-65, Şefik Can, Ötüken Yay., İstanbul, 2001.

92 Salih Akdemir, *Son Çağrı Kuran*, Ankara, 2004.

recelerine bağlıdır. Yetkin insan olan peygamberler diğer insanlara bu anlamda örneklerdir. Namaz, oruç, zekat, hac, tövbe, dua ve Allah'ın yapılmasını istediği her şey kişiyi arındırmaya ve yetkin insan yapmaya yönelik eğitim araçlarıdır. Çünkü insan, iyiliği de kötülüğü de yapabilecek güce ve iradeye sahiptir. Ritüeller, insanın iradesinin kuvvetlenmesini sağlayarak fitratına uygun olarak iyi yönde kullanılmasını kolaylaştırır. Allah'ın kendisine verdiği potansiyel güçlerini fiile dönüştüren insan, yaptığı çalışmalarla daha da gelişir ve kendisini de toplumunu da ileriye götürür. Yeryüzüne halife tayin edilen insanın amacı bu olmalıdır. Bu amaç gerçekleştiğinde insanın yaratılış amacı da gerçekleşmiş olur. Kur'an' da Allah "bana ibadet edin" derken, insandan bunu istemektedir.⁹³

Hız. Muhammed insanların potansiyel güçlerini gerçekleştirme sürecini üçe ayırarak toprak ile yağmurun ilişkisiyle örnekleme yapar: "Allah'ın benim vasıtamla gönderdiği hidayet ve ilim bol yağmura benzer. Bu yağmur bazen öyle bir toprağa düşer ki onun bir kısmı suyu kabul eder de çayır ile bol ot bitirir. Bir kısım toprak da kurak olur, suyu üstünde tutar da Allah insanları onunla faydalandırır. Ondan hem insanlar içerler hem hayvanlarını sularlar ve ekin ekerler. Bu yağmur bir başka toprağa isabet eder ki düz ve kaypaktır. Ne suyu üstünde tutar ne de çayır bitirir. Allah'ın dinini anlayıp da, vasıtamla gönderdiği hidayet ve ilimden faydalanan ve başkalarına bildiren insanın ve bu özellikleri duyduğu hâlde, kibirlenerek başını bile kaldırmayan insanın ve beni tanımayan insanın hâli buradaki toprağa benzer."⁹⁴ Bu temsilde görüldüğü üzere, toprak fayda bakımından üçe ayrıldığı gibi, insanlar da yararlı olup olmama açısından üç grupta değerlendirilir.

1. Kendisine ve başkalarına faydalı olanlar. Bu insanlar kendisine söyleneni kabul ettiği gibi, öğrendikleriyle başkalarına da faydalı olanlardır.

2. Yalnız başkalarına faydalı olabilenler. Bu insanlar öğrendiklerini anlamayan veya yapamayan, fakat başkalarının yapmasına ve anlamasına yardımcı, vesile olanlardır.

3. Hiç kimseye faydası olmayanlar. Bu insanlar anlama, anlatma ve yaşama kabiliyetinden mahrum olanlardır ki ne kendilerine ne de çevrelerine faydası olmayan kişilerdir.

Toprağın bir özelliği ise, su bulunmadığı zaman abdest yerine geçen teyemmüm için temizlik kaynağı olmasıdır. Bu yönüyle toprak, maddeten ve manen insanı temizleyen bir unsurdur. Dolayısıyla insan toprak gibi temiz,

93 Nermin Akça, *Vahiy geleneğinde A-b-d kökünün semantik açıdan incelenmesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004, s. 206.

94 *Sahîhi Buhari*, İlim 20, Müslim, *Fezâil*, 15.

alçak gönüllü, mütevazı, üretken, cömert ve faydalı işlerin anası hâline gelebilmedir.

Nefs çok katmanlıdır. Arındıkça alt katmanların kabalıklarından sıyrılıyor insan. Fücürden takvaya yol alıyor. İnsanın temel doğasında bozukluk olmaz. O olumsuz seçimlerde bulunabilir ama bu doğa hiç zarar görmez. Kalplerinde hastalık vardır diyor Kuranda Yaratıcımız. Peygamberimiz “hastalıklar sizin misafirinizdir, bir süre konuk edersiniz en sonunda giderler diyor. Aslında hayatta tesadüfler yok. Arınma ve gelişme fırsatları içeren deneyimler var ve hepsi de bizi bu öz yapımıza bilinç kazanarak döndürmeye çalışıyor. Hz. Muhammed “Nerede olursan ol Allah’a karşı gelmekten sakın; yaptığın kötülüğün arkasından bir iyilik yap ki bu onu yok etsin. İnsanlara karşı güzel ahlakın gereğine göre davran.”⁹⁵ diyor.

Duygular iki kutupludur. Meselâ “ sevgi “ hepimizin bildiği gibi, bencil, narsist bir sözde sevgiden, kendi hayatını feda etme derecesine varan bir letâfet kazanmaya adaydır. Sanki yukarıda saydığımız öfke, hırs, kaygı, korku, gurur, kibir, şehvet gibi duygular, bazı durumlarda bir metamorfoz yaşarlar ve tam tersi duygulara dönüşürler. Garip gelse de, bir madeni paranın iki yüzü gibi, olumsuz dediğimiz duygular (ki bunlar aşırı yaşandıklarında bizlere hem rûhsal ve hemde bedensel açıdan zarar verirler) onların tam tersiyle yapışık ikizler gibidirler. Meselâ gurur hemen 180 derece yanı başında tevazu/alçakgönüllük duygusunu taşır. Daha da ilginç, bu ikili yapı insan için bir olmazsa olmazdır. Gurur olmadan tevazu olmaz, tevazunun - gurur enerjisine - ihtiyacı vardır. Mevlana ya göre Küfürle iman, yumurtanın akı ile sarısına benzer; aralarını ayıran bir berzah vardır! Bu sebeple birbirlerine karışmazlar. Anaç kuş, Allah'ın lutûf ve keremi sonucu olarak, ona verdiği analık duygusu ile yumurtayı kanatları altına alınca yavru kuş, küfrü de imanı da yok ederek yumurtadan "vahdet kuşu, birlik kuşu" olarak çıkar.⁹⁶

İnsan iç dünyasındaki ikiliği fücür ve takvayı bütünleştirdiğinde yani kaba duygulardan ince duygulara ve eylemlere geçtiğinde barışçıl bir dünyası olur. Bu dünyada ışık vardır, aydınlık, nur ve sevgi vardır. Nur suresi 35. ayette Yüce Taratıcımız ışığı somutlaştırarak bizlere şöyle seslenmektedir.

“Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu), nur üstüne

95 Tirmizî, *Birr*, 55.

96 Mevlâna, a.g.e., Cilt IV, Beyit 1940.

nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir.”

Ayette kendiliğinden ışık veren zeytin ağacının yağından söz edilmektedir. Zeytin barışın simgesidir. Aslında bizler iç dünyamızda birlikten doğan barışı oluşturursak orada ışık-öz varolur. Özün gölgesi olmazmış. Bildiğimiz gibi ışığa karşı durursak arkamızda bir gölge oluşur ve o gölge sürekli bizi takip eder! Işığa doğru yürürsek gölgeyi göremeyiz, ama ışığın tersine gidersek gölge hep karşımızdadır. Gel seni yakalayayım deyip üstüne atlasak başaramayız. Peki sen gerçekten var mısın, yok musun desek, bize gülümser ve bu sana bağlı, hem varım hem de yokum der!⁹⁷

Tasavvufa göre, normal insani aklımız maddenin ötesini göremez. Oysa şeylerin meydana çıkması ruh ve maddenin birleşmesiyle olur. Doğası gereği görünmez olan ruh sadece beden vasıtası ile görünür. Ruh, maddenin ve ebediyetin bilgisini elde edebilmek için bu gelip geçici bedene sıkı sıkıya bağlıdır. Sonsuzu, sınırsızı anlayabilmesi için sonluyu, sınırlıyı bilmesi gerekir. İnsanın sonsuzun bilgisine, Marifete (ilahi bilgiye) ulaşabilmesi için son derece hassas, latif ve anlaşılması zor bir yeteneği vardır. O da kalb'tir, gönüldür. Herşeyin özünün bilgisi kalb'de mevcuttur. Çünkü Allah, kendinden bir parça olan ilahi bilinci, kalbin en derinine gizlemiştir. O, insanı Allah'a götürecektir, O'nu tanıyıp tanıyacak olan saf bilinçtir. Ben denilen varlık hakikatte odur.

Ancak nasıl bir çiçek tohumu henüz bir çiçek değilse ve çiçek olabilmesi için tohumun toprağa ekilip su verilmesi gerekiyorsa içimizdeki o ilahi bilinç tohumunun gelişebilmesi için de beden ve kişiliğin ihtiyaç duyduğundan farklı bir besine ihtiyacı vardır. İşte insanın özgürlüğü ve seçimi burada devreye girmektedir. Ya tohumu ekip besleyecek ya da olduğu gibi eksik insan olarak kalacak...

Kalb'de gizli bulunan bu tohumu yeşertmeden yaşamak, gerçek hayat değildir. Ruhsal gözler tamamen açılmadan yani kalb tamamiyle ışıkla dolup gerçek benliğimizi görmeden bizler uyanık, bilinçli değilizdir. Tasavvufa ya da diğer büyük mistik akımlara göre normal haliyle insan sadece isim olarak insandır, gerçeği görmesini engelleyen göz bağıyla dönüp duran dolap beygirlerine benzer. Maddi bedeni ya da insan psikolojisini tanımak kendini tanımak değildir. Nitekim Yunus Emre de:

İlim ilim bilmektir
İlim kendin bilmektir

97 Merter, a.g.e., s. 123.

diyerek insanın hakikate ulaşması için kendi içine dönmesi gerektiğini söylememiş midir?

Çok cehd edip istedim
Yeri göğü aradım
Hiç mekanda bulmadım
Buldum insan içinde

Yunus Emre'nin şiirleri bir bakıma kişinin kendini tanıması için bu içe dönüşünün söze dökülüşü iken efsanevi hayat öyküsü de bu içe dönüşün sembolik anlatımıdır adeta.⁹⁸

Tüm medeniyetlerde tarih boyunca psikolojik sağlık ve maneviyat ayrılmaz bir bütün iken, son yüzyılda modern psikoloji maneviyat dışında bir bilim olarak gelişti. İnsan rûhunun derinliklerine doğru inildikçe ampirik-bilimsel yaklaşım gittikçe yetersiz kaldı. İnsanın bir yarısı (orta ve alt bilinç-dışı) analiz edilirken, üst bilinçdışı ihmal edildi. İnsan, rûhunun derinliklerinde, tâ ezelden beri tüm bilgeliği ve olabilecek tüm güzellikleri de taşıyor. Ben ötesi psikoloji yaklaşımı varoluşun spiritüel boyutlarını onurlandırır, insanın aşkın deneyimlere duyduğu ihtiyacı kabul eder ve bu deneyimler üzerinde çalışmalar yapar. Bu çalışmalarda ulaşılan sonuçlardan biri, vizyon hallerinde yaşanan deneyimler⁹⁹ öyle etkileyicidir ki bunları yaşamış olan kişilerin yaşadıklarını dünya görüşlerine katmaktan başka bir seçenekleri yoktur.¹⁰⁰

Yukarılara doğru yükselmenin birinci şartı, yukarıların varlığını bilmektir. Bu kavrayış insana ümit, güven, şevk verir. Fücür içine giren eylemleri Kuran ağırlık diye nitelendirmiştir. Yükselmek için “ağırlıkları atmak” gerekmektedir.

98 TRT Radyo Televizyon Dergisi, 2007.

99 Abraham Maslow bu yaşantıları “doruk deneyim” olarak isimlendirmiştir. Tasavvufta vecd hali olarak açıklanır.

100 Stanislav Grof, *Geleceğin Psikolojisi*, çev. Sezer Soner, Ege Mete Yayınları, İzmir, 2002, s. 285-301.